

TWÓRCZOŚĆ EDUKACJA

Biograficzne badania nad twórczością

Teoria i empiria

pod redakcją
Moniki Modrzejewskiej-Świgulskiej

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

TWÓRCZOŚĆ *i* EDUKACJA

Biograficzne badania nad twórczością

Teoria i empiria

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

TWÓRCZOŚĆ *i* EDUKACJA

Biograficzne badania nad twórczością

Teoria i empiria

pod redakcją

Moniki Modrzejewskiej-Świgulskiej

Monika Modrzejewska-Świgulska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Zakład Pedagogiki Twórczości, 91–408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENT

Irena Pufal-Struzik

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Ewa Siwińska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/EnginKorkmaz; kotoffei

© Copyright by Authors, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07200.15.0.K

Ark. wyd. 9,0; ark. druk. 10,0

ISBN 978-83-8088-224-9
e-ISBN 978-83-8088-225-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Słowo wstępne (Monika Modrzejewska-Świgulska).....	5
I. Teoretyczne aspekty badań nad twórczością wybitną i profesjonalną	
Anita Cątek – <i>Psychobiografia naukowa: od metody badawczej do tekstu</i>	15
Krzysztof J. Szmidt – <i>Naukowe biografie twórców i kryteria ich poprawności albo głos w obronie biografii „nienaukowych”</i>	35
Izabela Lebuda – <i>Biografia w liczbach: historiometryczne studium przypadku</i>	51
Aleksandra Chmielińska – <i>Portret beyonders jako inspiracja do badań biograficznych</i>	59
Magda Karkowska – <i>Tożsamość twórców akademickich w perspektywie badań biograficznych</i> ...	71
II. Relacje z badań nad biografiami twórców	
Kamila Lasocińska – <i>Badania biograficzne wśród artystów plastyków – refleksja badacza</i>	89
Agnieszka Skolasińska – <i>Przypadek Janet Frame – pułapki autobiografizmu. Triumf auto-biografii</i>	105
Bohdan Cyrański – <i>Interpretacja biografii zawodowej jako przykład zastosowania interpretacji hermeneutycznej</i>	121
Monika Modrzejewska-Świgulska – <i>Kapral i poeta... Biograficzne uwarunkowania dróg zawodowych reżyserek</i>	139
O Autorach	157

Słowo wstępne

Oddaję w ręce Czytelnika kolejny tom serii wydawniczej „Twórczość i Edukacja” zainicjowanej w Zakładzie Pedagogiki Twórczości Uniwersytetu Łódzkiego. Seria powstała z potrzeby prezentowania prac poruszających problematykę edukacyjnych i społecznych uwarunkowań szeroko pojętej aktywności twórczej. Trzeci tom serii – zatytułowany *Biograficzne badania nad twórczością. Teoria i empiria* – poświęcony został podejściu biograficznemu w badaniach nad twórczością, analizie przebiegu życia twórców bądź jego fragmentu rozpatrywanego z określonego punktu widzenia, mam na myśli biografie tematyczne. Tom ma charakter interdyscyplinarny, zamieszczone teksty opracowane zostały przez przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych (pedagogiki, psychologii, literaturoznawstwa, kulturoznawstwa) zainteresowanych gromadzeniem, analizą i interpretacją danych (auto)biograficznych w twórczości profesjonalnej oraz wybitnej. Tytuł tomu nawiązuje do wydanej w 2009 r. książki pod redakcją naukową Krzysztofa J. Szmidta – *Metody pedagogicznych badań nad twórczością. Teoria i empiria*, w której to autor przypomina autorską klasyfikację podejść i metod badań nad twórczością, a wśród nich wymienia podejście biograficzne i studium przypadku (zob. Szmidt, 2007, 2009). Ponadto proponowana praca wpisuje się w przedsięwzięcia teoretyczno-badawcze podejmowane przez badaczy Katedry Badań Edukacyjnych, w tym również zespół Zakładu Pedagogiki Twórczości, mające na celu propagowanie wielowymiarowych studiów (auto)biograficznych (zob. m.in. Urbaniak-Zajac, Piekarski, 2003; Szmidt, 1999, 2009, 2006, 2013; Urbaniak, Kos, 2013; Kafar, 2011, 2013; Kafar, Modrzejewska-Świgulska, 2013; Modrzejewska-Świgulska, 2014).

Obecnie w naukach humanistycznych mamy do czynienia z bogatą literaturą autobiograficzną i biograficzną, ujmującą ten fenomen kulturowy z różnych perspektyw: literaturoznawczej, psychologicznej, socjologicznej, a także pedagogicznej. Pomimo rosnącego zainteresowania badaniami biograficznymi w naukach społecznych, nadal brakuje opracowań prezentujących teksty podejmujące refleksję teoretyczno-badawczą nad wykorzystaniem danych biograficznych w analizach twórczości wybitnej i profesjonalnej. Proponowana monografia, mam nadzieję, częściowo wypełnia ową lukę, wpisując się jednocześnie w dotychczasowe osiągnięcia na gruncie podejścia biograficznego w badaniach

nad twórczością. Analizy życia i dorobku wybranych twórców przybierają formę jakościowych opisów (np. u Howarda Gardnera, Howarda E. Grubera i Doris B. Wallace, Johna i Mary Gedo, Roberta W. Weisberga, Very John-Steiner, Jonathana Feinsteina, Norberta Elliassa) lub ilościowego opracowania materiału (np. u Deana Simontona, R.W. Weisberga). Do znanych podejść należy m.in. poznawcze studium przypadku (Howarda E. Grubera), badania jednostek wybitnych (Mihaly'ego Csikszentmihalyia) metoda badania jednostek niepospolitych (Howarda Gardnera), psychoanalityczne badania biograficzne nad twórczością (Gedo, Gedo), czy na polskim gruncie „metoda genealogiczna” (Cezarego Domańskiego), psychobiografia naukowa (Anity Cątek). Najczęściej materiały biograficzne ilustrują i pomagają zrozumieć sposoby pracy, osobowość i życie twórcy. Inni badacze poprzez pryzmat biografii analizują konkretne zagadnienia związane z działaniami twórczymi, np. samotność a twórczość (Storr), współpraca a twórczość (John-Steiner), edukacja i życie rodzinne a twórczość (Goertzel, Goertzel), twórczość a środowisko lokalne (Krzysztof J. Szmidt).

* * *

Na pierwszą część książki złożyło się pięć teoretycznych tekstów, których Autorzy dyskutują nad możliwością wykorzystania wywołanych¹ i zastanych² źródeł biograficznych w badaniach nad twórczością wybitną i profesjonalną (szeroko rozumianą, nie tylko jako aktywność artystyczna, ale również naukowa). Pierwszy tom otwiera tekst Anity Cątek, w którym autorka przedstawiła teoretyczne i metodologiczne założenia tworzenia psychobiografii naukowej na podstawie wiedzy z zakresu literaturoznawstwa oraz psychologii. Atutem tekstu jest dokładny opis autorskiej metody psychobiograficzno-literaturoznawczej (MPL), jej ilościowych i jakościowych etapów oraz zasad analitycznych służących lepszemu wykorzystaniu materiału biograficznego. Wyniki badania biograficznego prowadzonego za pomocą MPL nie ograniczają się do interpretacji faktów, uzupełniają je wykresy biograficzne (m.in. obrazujące szczytowe punkty procesu twórczego). Metoda ma charakter holistyczny, obejmuje bowiem całość życia twórcy oraz historyczno-procesualny, życie i twórczość ujmowane są jako proces rozwojowy, prowadzący do coraz dojrzałych form aktywności twórczej, uwarunkowanych danym kontekstem czasowo-przestrzennym.

Z kolei Krzysztof J. Szmidt wychodzi od charakterystyki czterech głównych kryteriów tworzenia biografii naukowych (kryterium teoretyczne, metodologiczne, narracyjne oraz heurystyczne), które pozwalają odróżnić biografie naukowe

¹ Mam na myśli źródła związane z technikami narracyjno-biograficznymi, przede wszystkim wywiadami swobodnymi.

² Chodzi tutaj o relacje samego twórcy, osób trzecich, wycinki z gazet autobiografie, biografie, dzienniki, pamiętniki, korespondencje.

od „nienaukowych”. Następnie Autor przechodzi do wskazania atutów artystycznych biografii/biografii popularnych/„nienaukowych” oraz motywów ich tworzenia (motyw uzupełniania braków, motyw „świeżej” interpretacji, motyw syntezy i motyw odkrycia). W konkluzji Autor broni rzetelnie przygotowanych biografii „nienaukowych”. Dwa pierwsze teksty uzupełnią się, bo charakteryzują różnorodne możliwości wykorzystania i prezentowania materiałów biograficznych w badaniach nad twórczością wybitną.

Kolejny tekst przygotowany został przez Izabelę Lebudę, która charakteryzuje mało znane i niewykorzystywane, w polskiej pedagogice twórczości, zintegrowane, nomotetyczno-idiograficzne podejście do badań biograficznych opracowane przez D. Simontona. Historiometryczne studium przypadku Simontona, zdaniem Autorki, stwarza ciekawe możliwości wiedzytwórcze w badaniach twórczości wybitnej. Ponadto, Czytelnik może zapoznać się z zaletami i wadami prezentowanego podejścia na tle innych rozwiązań badawczych.

Celem następnego artykułu – autorstwa Aleksandry Chmielińskiej – jest przedstawienie koncepcji Paula E. Torrance’a, która traktuje twórczość jako działania transgresyjne. Rozdział został opracowany na podstawie koncepcji portretu transgresyjnego – *beyondem*, czyli przykładu indywidualnej egzystencji wykraczającej w twórczy sposób poza uwarunkowania podmiotowe i społeczne. Autorka podkreśla, że zrozumienie tej nowej jakości i stylu „bycia *beyond*” umożliwia odnalezienie nowej perspektywy w patrzeniu na biografię również twórców profesjonalnych.

Część pierwszą zamyka tekst Magdy Karkowskiej, który poświęcony został analizie sposobów i uwarunkowań konstruowania tożsamości twórców akademickich w perspektywie biograficznej z uwzględnieniem przemian kultury uniwersyteckiej. Autorka wyjaśnia, kim jest akademicki twórca i jakie ma znaczenie dla twórczości akademickiej kontekst społeczno-historyczny. W drugiej części artykułu Autorka koncentruje się na procesie konstruowania akademickiej tożsamości w kontekście przemian kultury uniwersyteckiej, które dotyczą głównie konsekwencji pojawienia się syndromu „korporacyjnej poprawności”. Tekst stanowi jednocześnie zapowiedź szerszych badań poświęconych problematyce kształtowania tożsamości akademickich twórców.

W drugiej części Czytelnik znajdzie przykłady badań twórczości wybitnej i profesjonalnej, w tym studium przypadku, jak i analizy skoncentrowane wokół biografii tematycznej/zawodowej z wykorzystaniem różnego instrumentarium teoretyczno-analitycznego. Druga część tomu złożona została z czterech tekstów relacjonujących badania wykorzystujące dane (auto)biograficzne. Kamila Lasocińska, z wykształcenie artysta plastyk, „odkrywa” przed Czytelnikiem proces badawczy i prezentuje swoje refleksje dotyczące przeprowadzonych badań biograficzno-narracyjnych z udziałem artystów plastyków. Dzieli się sugestiami odnośnie do wykorzystania wywiadów narracyjnych w badaniach nad twórczością

profesjonalną. Autorka zwraca uwagę, co jest niezwykle cenne ze względu na brak tekstów relacjonujących drogę badawczą, na ograniczenia i trudności towarzyszące procesowi rekonstruowania historii biograficznej. Czytelnik będzie mógł również przeczytać o najważniejszych wnioskach z tak zaprojektowanej i przeprowadzonej autorskiej strategii badawczej.

Kolejny tekst przygotowany został przez filologa i badaczkę literatury Agnieszkę Skolasińską. Artykuł jest analizą trzytomowej autobiografii nowozelandzkiej pisarki Janet Frame. Literacki opis losów mało znanej w Polsce autorki zostaje potraktowany jako przykład niezwykle tryumfu literatury. Dzięki talentowi J. Frame udaje się piętno społeczne, związane ze zdiagnozowaną u niej schizofrenią, przemienić w znak artystycznej niezależności, a co ważniejsze zredefiniować własną biografię. Dodatkowo, trylogia J. Frame zostaje tu odczytana także jako przykład szerszego problemu – wzajemnych relacji między normami społecznymi a ludzką kreatywnością.

Dwa ostatnie teksty korespondują ze sobą, ponieważ wykorzystują dane pochodzące z wywiadów narracyjnych przeprowadzonych wśród reżyserek. Czytelnik ma możliwość zapoznania się z różnymi sposobami wykorzystania wypowiedzi autobiograficznych. Bohdan Cyrański przedstawia możliwości zastosowania interpretacji hermeneutycznej w odniesieniu do transkrypcji wywiadu biograficznego. Autor opisuje ogólne zasady interpretacji hermeneutycznej – bycie w świecie, intersubiektywność, dialogiczność, świat życia codziennego, a także jej historyczny i językowy charakter, a następnie wyprowadza szczegółowe kategorie badawcze stosowane w interpretacji tekstów, w tym również wypowiedzi autobiograficznej. W drugiej części tekstu Autor dokonuje interpretacji hermeneutycznej wywiadu przeprowadzonego z kobietą-reżyser i wskazuje warunki podmiotowe i pozapodmiotowe istotne dla podjęcia oraz realizowania tego zawodu.

Ostatni tekst, mojego autorstwa, traktuję jako przygotowawczy do szerszych badań biograficznymi oraz społeczno-kulturowymi uwarunkowań uprawiania zawodów artystycznych przez kobiety. Odwołuję się w nim przede wszystkim do danych pochodzących z wywiadów swobodnych z reżyserkami oraz zastanego materiału (auto)biograficznego. Przedstawiam wyniki badań nad ścieżkami zawodowymi reżyserek, rekonstruuje elementy ich karier, a szczególnie kluczowe wydarzenia, strategie i motywy dynamizujące przebieg drogi zawodowej, trudności napotymane w pracy twórczej.

Książka nie dostarcza Czytelnikowi „encyklopedycznej” wiedzy z zakresu badań biograficznych nad twórczością. Osoby zainteresowane podejściem biograficznym nie znajdą więc tutaj wyczerpujących wiadomości dotyczących historycznego aspektu badań biograficznych czy aktualnego przeglądu badań wykorzystujących materiały narracyjno-biograficzne. Natomiast Czytelnik będzie mógł zapoznać się z wybranymi realizacjami badań biograficznych oraz tekstami

teoretycznymi wskazującymi ważne obszary badań narracyjno-biograficznych. Mam nadzieję, że teksty zamieszczone w niniejszym tomie serii „Twórczość i Edukacja” będą zachęcały do refleksji oraz dyskusji nad możliwościami podejścia biograficznego w badaniach nad twórczością profesjonalną i wybitną, czy inspirowały w procesie planowania własnego procesu badawczego z wykorzystaniem materiałów i technik (auto)biograficznych.

Serdecznie dziękuję Autorom tekstów, że zechcieli je złożyć w tomie pod moją redakcją.

Monika Modrzejewska-Świgulska

Łódź, listopad 2015

Bibliografia

- Kafar M. (red.), 2011, *Biografia naukowe. Perspektywa transdyscyplinarna*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Kafar M., Modrzejewska-Świgulska M. (red.), 2013, *Autobiography – Biography – Narration. Research Practice for Biographical Perspectives*, Wydawnictwo UŁ & Wydawnictwo UJ, Łódź–Kraków.
- Modrzejewska-Świgulska M., 2014, *Twórczość codzienna w narracjach pedagogów*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Szmidt J., 1999, *Problem tworzenia nowej strategii badawczej w pedagogice społecznej na przykładzie studium życia wybitnych mieszkańców Zakopanego i Podhala*, [w:] E. Górnikowska-Wolak, A. Radziejewicz-Winnicki (red.), *Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem*, t. 2, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Szmidt K.J., 2006, *Podejścia i metody w psychopedagogicznych badaniach twórczości. Podejście biograficzne*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 4.
- Szmidt K.J., 2013, *Pedagogika twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
- Szmidt K.J. (red.), 2009, *Metody pedagogicznych badań nad twórczością. Teoria i empiria*, Wydawnictwo AHE, Łódź.
- Urbaniak-Zajac D., Kos E., 2013, *Badania jakościowe w pedagogice*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Urbaniak-Zajac D., Piekarski J., 2003, *Jakościowe orientacje w badaniach pedagogicznych*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

I
**TEORETYCZNE ASPEKTY BADAŃ
NAD TWÓRCZOŚCIĄ WYBITNĄ
I PROFESJONALNĄ**

Anita Całek

Uniwersytet Jagielloński

Psychobiografia naukowa: od metody badawczej do tekstu

Wprowadzenie

Biorąc do ręki tekst biograficzny, zwłaszcza o charakterze naukowym, Czytelnik ma nadzieję zapoznać się bliżej z życiem postaci, o której praca opowiada. Jednak w rzeczywistości dzieje się o wiele więcej: wchodzi on w przestrzeń i czas, których już nie ma – w świat, który jest tekstową reprezentacją rzeczywistości historycznej skoncentrowanej na bohaterze psychobiografii. Świat ten, skonstruowany przez badacza, ma umiejętnie, trafnie i rzetelnie oddawać sprawiedliwość tak samej opisywanej postaci, jak i jej czasom historycznym (por. Ankersmit, 2004; Całek, 2013).

Iluzja przeszłości oraz iluzja kontaktu z bohaterem biografii to efekty wykreowane przez tekstowy kształt samej reprezentacji, działające analogicznie do chwytów literackich (por. White, 2000, 2009, 2014). Równocześnie jednak mają one swoją faktograficzną, teoretyczną i metodologiczną podstawę, zakorzenioną w przekonaniu o mocy eksplanacyjnej metod biograficznych oraz o możliwości dokonywania trafnych interpretacji przez biografę posługującego się nimi (Całek, 2013). To swoiste połączenie nauki i literatury, od zawsze cechujące dobre prace biograficzne, wymaga zatem u swych podstaw takiego narzędzia badawczego, które uwzględni specyfikę naukowo-literacką powstającego tekstu (Całek, 2014, 2015). Jest nim opisana w drugiej części tego artykułu metoda psychobiograficzno-literaturoznawcza.

Od wieków wiadomo, że biograf posługuje się narzędziami nauki, sięgając po warsztat historyczny i psychologiczny oraz stawiając sobie cele szczegółowe, będąc przy tym pisarzem, który korzysta z chwytów literackich, wielkich figur

retorycznych, możliwości, jakie daje mu określony, wybrany gatunek biografii oraz narracji jako materiału konstrukcyjnego całości. Dzięki środkom, jakie oferuje mu właśnie literatura, kreuje na przykład złudzenie upływu czasu, w rzeczywistości nie tyle mimetycznie naśladowując bieg życia, ale umiejętnie budując narrację, która taki efekt wytwarza¹.

O tym swoistym połączeniu w biografii literatury i nauki przekonani byli najbardziej znani klasycy biografistyki (teoretycy, a zarazem najczęściej praktycy), tacy jak André Maurois (1930), John Arthur Garraty (1957), Paul Murray Kendall (1965), James L. Clifford (1970), Daniel Madelénat (1984) czy Françoise Dosse (2011)². P.M. Kendall jest zresztą autorem często później powtarzanego zdania, iż biografia jest niemożliwym godzeniem ze sobą sztuki, nauki i umiejętności warsztatowych biografy, wymaga bowiem technik badawczych charakterystycznych dla badań biograficznych, zastosowania koncepcji naukowych do zinterpretowania zgromadzonych danych, ale jest także sztuką, gdyż jej autor kształtuje opowieść, używając typowych technik pisarskich.

Z tego wynika P.M. Kendalla definicja biografii jako tekstu reprezentującego połączenie wyobraźni i faktyczności:

Considering that biography represents imagination limited by truth, facts raised to the power of revelation, I suggest that it may be defined as „the simulation, in words, of a man’s life, from all that is known about that man” (*ibidem*: 15);

te poetyckie metafory prowadzą zatem do jakże bliskiego współczesnemu ujęciu dostrzeżenia symulacyjnego charakteru biografii³, zbudowanej ze słów, a równocześnie naśladowującej naturalny bieg życia.

Biografia jako symulacja i substytut biegu życia

Wątek biografii jako symulacji historycznie zaświadczonego przebiegu życia warto jednak pociągnąć dalej, zauważając również jej substytucyjny charakter. W momencie, gdy powstaje tekstowy, autonomiczny zatem zapis biegu życia,

¹ O możliwościach, jakie w tym względzie biografii daje literatura, piszę w artykule poświęconym zagadnieniu czasu w biografii (por. Całek, w druku); szerzej zagadnieniem czasu w kontekście narracji zajmuje się Mieke Bal (2012), a w kontekście poetyki – Dorota Korwin-Piotrowska (2011).

² Por. omówienie ich prac: Całek, 2013.

³ Przywołując pojęcie „symulacji” w odniesieniu do teorii biografii zaproponowanej przez P.M. Kendalla, odcinam się od tego rozumienia „symulacji”, które zaproponował Jean Baudrillard w *Simulacres et simulation* (1981, pol. tłum. *Symulakry i symulacja*, 2005), uznając za prawdziwe istnienie tak rzeczywistości, jak i egzystencji człowieka (w postaci historycznie zakorzonego biegu życia). Zgadzam się, że biografia go naśladuje oraz – po śmierci bohatera biografii – symbolizuje i stanowi jego substytucję, tym niemniej tekst odnosi się do uprzednio istniejącej rzeczywistości, a nie odsyła do samego znaku, niezależnie od tego, jak doskonała jest ta reprezentacja.

zaczyna on funkcjonować jak symulacja, na wzór innych tekstów „uniezależniając się” od swego autora, a także głównego bohatera. Dochodzi zatem do charakterystycznego „rozdwojenia obrazu” twórcy (widocznego zwłaszcza w autobiografiach i biografiach tworzonych za życia ich bohaterów): zapis tekstowy stanowi rodzaj poznawczego lustra, w którym podmiot może się przeglądać, a równocześnie uchwycony w tekście moment biograficzny nie ulega już zmianie, utrwalony bowiem został w określonej formie, co najlepiej widać w portrecie biograficznym (Całek, 2013).

Dystans, jaki powstaje między tymi dwoma obrazami: zapisem biograficznym oraz rzeczywistym, nadal rozgrywającym się w czasie biegiem życia, oczywiście wzrasta wraz z upływem lat. Jednak równolegle dochodzi do częściowej substytucji: tekst biograficzny reprezentuje swojego bohatera, umożliwiając poznanie go i symboliczny kontakt bez jego osobistego udziału. Zatem już za życia twórcy biografia może go reprezentować, stanowić medium udostępnione innym oraz jedno ze źródeł kreowania jego legendy. Jako taka staje się substytutem jego obecności, dostępnym na wyciągnięcie ręki dla każdego czytelnika; być może również stąd płynie wciąż niesłabnąca popularność tego gatunku (na którą współcześnie wskazywał na przykład François Dosse⁴).

Jednak do pełnego aktu substytucji dochodzi już po śmierci bohatera biografii: od tego momentu tekst biograficzny (również psychobiografia) staje się nie tylko tekstową symulacją biegu jego życia, ale przede wszystkim symboliczną reprezentacją nieobecnego już bohatera, przyjmując funkcję uobecniania go w świecie. To biografia w akcie lektury umożliwia symboliczne spotkanie – na przestrzeni tekstu – do którego dojść już nie może w rzeczywistości. Fakt historycznie poświadczonego istnienia bohatera biografii sprawia, iż doświadczenie symbolicznego spotkania z nim jest bardziej intensywne niż w przypadku postaci literackich: wzmacnia je pakt biograficzny (wzorowany na pakcie autobiograficznym, por. Lejeune, 2001) obiecujący czytelnikowi możliwość obcowania z „prawdziwym” twórcą (niezależnie od rzeczywistej wierności tak wytworzonej tekstowej reprezentacji twórcy; por. Całek, 2013).

Od zagadnienia reprezentacji zatem chciałabym rozpocząć, gdyż to jej symboliczne znaczenie w kulturze nakłada na biografę szczególne obowiązki, wynikające z bycia żyjącym reprezentantem nieobecnego już bohatera, jego „mówcą umarłych” (por. Całek, 2013; do wątku tego jeszcze powrócę). Pojęcie „reprezentacji” wydobywa równocześnie konieczność wzięcia pod uwagę wspomnianej podwójności porządku empirycznego i tekstowego: „Z jednej strony podziwiamy samą rzecz i doświadczamy jej obecności, z drugiej to, jak została ona przedstawiona, czyli zastępujące ją przedstawienie. Między samą rzeczą a jej przedstawieniem, wzorcem i kopią,

⁴ Pisał on o niezwyklej popularności biografii we Francji, analizując sytuację na rynku wydawniczym między 2000 a najpierw 2005, potem również 2011 r., por. Dosse, 2011.

przedmiotem i efektem naśladowania rozciąga się sfera reprezentacji, czyli jednoczesnego podwojenia i zastąpienia modelu przez kopię” (Markowski, 2006: 314).

Takie przesunięcie jest nieodłączną cechą każdego tekstu literackiego i powoduje nieusuwalną różnicę między rzeczywistością a tekstem. W estetyce ta pierwsza jest nazywana „modelem”, wobec którego „dzieło sztuki naśladuje, odtwarza, reprodukuje coś, co jest od niego inne, co posiada niezależny status egzystencjalny” (Mitosek, 2002: 232). Nie eliminuje to odniesienia do świata zakodowanego w literaturze, ale – jak pisze Ryszard Nycz (2001: 13) „w dziele literackim następuje transfiguracja realnego w ślad, tego zaś w trop figuralnej (retorycznej) reprezentacji”. Podobnie dzieje się w utworze biograficznym (także w psychobiografii), dlatego tak niezbędne jest wprowadzenie na początku tych rozważań pojęcia „reprezentacji”, niezależnie od istotnego znaczenia, jakie nadał mu Frank Ankersmit (2004).

Biografia i psychobiografia w kontekście ideologii reprezentacji

Michał Paweł Markowski, jeden z najbardziej wpływowych polskich teoretyków literatury zajmujących się problemem reprezentacji, proponuje wyróżnienie czterech odmiennych strategii ich tworzenia/analizowania, które nazywa „ideologiami”. Rozumie przez to sposób, w jaki ludzie przedstawiają sobie rzeczywistość, czyli po pierwsze, w jaki sposób nadają światu sens, po drugie, za pomocą jakich technik i wyobrażeń to czynią. W tym ujęciu:

Ideologia nie jest zbiorem poglądów na świat, które odbijałyby gotową rzeczywistość, lecz strategią takiej reprezentacji świata, która z rzeczywistości czyni tekst interpretalny w określonym języku (Markowski, 2006: 317).

P.M. Markowski analizuje cztery takie strategie, wyróżniając ideologię epistemologiczną, apofatyczną, estetyczną i ontologiczną⁵. Chciałabym przyjrzeć się im z dotąd nieobecnej perspektywy – prowadzenia badań biograficznych i pisanie biografii (psychobiografii) jako rezultatu końcowego takowych analiz.

⁵ Sam badacz, podsumowując swoje omówienie, wskazuje na istotność wyboru jednej z czterech zaprezentowanych ideologii reprezentacji, od niego bowiem zależy sposób odbierania świata i przekształcania go w tekst: „Mówiąc krótko, każda z tych ideologii odpowiada za inne rozumienie sensu i gdzie indziej owego sensu poszukuje: w samym podmiocie, który korzysta z reprezentacji jako narzędzia usensownienia świata, w samej rzeczywistości, której trzeba umożliwić pojawienie się, w rzeczywistości skrytej, która nigdy się nie pojawi w innorodnych znakach i wreszcie w samej reprezentacji [...]. Nie jest to kwestia wartościowania, lecz jedynie uświadomienia sobie prostego faktu, iż kwestia sensu nie jest ustalona raz na zawsze” (Markowski, 2006: 330).